

Osmanlı Devleti'nde Kadınların Çalışma Koşulları

Women's Working Conditions in Ottoman State

Tuba ÇINAR*

Öz

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren kadınlar başta ev merkezli olmak üzere ekonomik hayatın içindeydiler. 19. yüzyılda ise atölye/fabrikalarda çalışmaya başlamışlardı. II. Meşrutiyet yıllarındaki fikri dönüşümler ve Birinci Dünya Savaşı süreci kadınların daha nitelikli işlerde görev almalarını, gönüllü ve zoraki olarak çalışmayı daha fazla kadının deneyimlemesinin önünü açmıştı. Akademik literatürde kadınların bu meslekleşme serüvenleri, hangi işleri yaptıkları gibi konular farklı açılardan çalışılmıştır. Fakat Cumhuriyet dönemine gelindiğinde bir iyileştirmeye gidilmiş olan kadınların çalışma koşullarının Osmanlı'da nasıl olduğu göz ardı edilmiştir. Üstelik o dönemde kadınların çalışma koşulları açısından sorunlar bulunmaktaydı. Sağlığa uygun olmayan çalışma ortamları, uzun çalışma süreleri, kısıtlı dinlenme zamanları, erkeklerle aynı işi yapmalarına rağmen ödenen düşük ücret kadınların aleyhineydi.

Hâlbuki doğuştan gelen fizyolojik özellikleri erkeklerle nispetle daha naif olduğu için kadınların çalışma şartlarının daha iyi olması beklenirdi. Çalışan kadınların iş hayatında korunmaları, çalışma şartlarının iyileştirilmesi onların kadın olmalarının yanı sıra annelikleriyle de ilgiliydi. Osmanlı'nın son dönemlerinde devletin eski gücüne kavuşması için önerilen reçetelerden biri ailenin haliyle de kadının durumunun iyileştirilmesiydi. Nitekim 21. yüzyılın hukukçuları, siyasetçileri çalışan kadınların çalışma şartlarını sorgulayıp düzenleyerek hem kadının hem de ailenin korunması yolunda çalışmalar yapmaktadırlar. Özellikle kadınların doğumdan önce ve sonraki süreçleriyle ilgili.

Bu makalede Osmanlı'da kadınların çalışma şartlarının nasıl olduğu, iş hayatında ne gibi zorluklarla karşılaştıkları konusu ele alınmaktadır. Ayrıca çalışmada şu sorulara yanıt aranmaktadır: Kadınlar kötü koşul ve düşük ücrete rağmen neden çalışmışlardı? Osmanlı'da kadınlarla aynı işi yapan erkeklerin de çalışma şartları kadınlarla aynı mıydı? Yoksa bu olumsuzluk kadınlara özgü bir durum muydu? Makalenin temel amacı kadınların çalışma koşullarının iyileştirilmesi yönünde ihtiyaç ve taleplerin Cumhuriyet dönemi öncesinde dile getirildiğini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Kadın işçiler, Çalışma koşulları, Cinsiyet Roller, Sanaayileşme.

Abstract

From the founding years of the Ottoman Empire, women actively participated in economic life, primarily within households through agricultural and craft-based activities. In the 19th century, they began working in workshops and factories. Intellectual transformations during the Second Constitutional Era and the First World War paved the way for women to take on more skilled roles and experience voluntary and forced labor for more women. Academic literature has studied women's professionalization journeys and the types of work they performed from various perspectives. However, by the Republican era, improvements had been made to women's working conditions in the Ottoman Empire, but their conditions have often been overlooked. Furthermore, women's working conditions during that period were far from favorable. Unhealthy work environments, long working hours, limited rest periods, and low wages despite performing the same work as men, all served to disadvantage women.

Makale Geliş Tarihi: 24.02.2025. Makale Kabul Tarihi: 05.08.2025.

Araştırma Makalesi / Künye: ÇINAR, Tuba. "Osmanlı Devleti'nde Kadınların Çalışma Koşulları". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 19/38, (Haziran 2026): s. 115-134. <https://doi.org/10.19060/gav.1973673>

* Doç. Dr. Çukurova Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, E-mail: cinartuba@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2960-6850

Gazi

Akademik Bakış

115

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

Due to prevailing perceptions of women's physiological characteristics, they were expected to have better working conditions. The protection of working women in the workplace and the improvement of their working conditions were not only related to their status as women but also to their motherhood. One of the prescriptions proposed for the state's restoration to its former power in the late Ottoman period was to improve the situation of women, including the family. Indeed, 21st-century lawyers and politicians are questioning and regulating the working conditions of working women, working to protect both women and the family. This is particularly relevant to the pre- and post-natal processes of women.

This article examines the working conditions of women in the Ottoman Empire and the challenges they faced in the workforce. It also explores the following questions: Why did women work despite poor conditions and low wages? Were men doing the same work as women in the Ottoman Empire under the same conditions? Or was this negative situation unique to women? The article's primary objective is to demonstrate that the need and demand for improved working conditions for women were voiced before the Republican era.

Key Words: Ottoman Empire, Women workers, Labor conditions, Gender roles, Industrialization.

Giriş

Osmanlı kadınları devletin kurulduğu yıllardan itibaren tarım, pamuk ekimi, halı, kilim, kumaş dokuma, altın ve gümüş simle işleme, iplik bükme gibi çeşitli alanlarda kendi evlerinde çalışmışlardır. Kadınların bu işleri fabrikalarda yapması ise Tanzimat'la olmuştu. Kadınlar pamuk endüstrisi, tekstil, ayakkabı imalatı, tütün sıkıştırma gibi alanlarda ücretli işçi olarak çalışmışlardır.¹ 19. yüzyıl Osmanlı taşrasında kadınlar tarım işleri ve el sanatlarının yanı sıra sanayi işçisi olarak da önemli bir işleve sahiptiler. Bu yüzyılda fabrikaların açılmasıyla beraber özellikle tekstil ve tütün sektöründe yaşanan gelişmelere paralel kadın işçi sayısı da artmaya başlamıştı.² Çalışan kadınların %95'i Rum ve Ermeni idi. Devlet, Müslüman kadınların fabrikalarda çalışmalarını mümkün olduğunca engellemişlerdi.³ Hatta konsolosluk raporlarına göre fabrika sahiplerinin Müslüman kadın işçi çalıştırmaları devlet tarafından yasaklanmıştır.⁴

Devletin Müslüman kadınların evlerinin dışında çalışmaları konusundaki hassasiyetine rağmen, gayrimüslim kadınlara nispetle sayıları çok daha düşük olsa da, Müslüman kadınlar da fabrikalarda yer almışlardır. 1678 yılında 300 iplik eğirme atölyesinin yarısından fazlası kadınlara ait olan Bursa⁵ ipek

1 1917 yılında "Mükellefiyyet-i Ziraiyye Kanunu" hakkında Şubat 1917'de yapılan Meclis-i Mebusan görüşmelerindeki bazı düşünceler de eskiden beri kadınların tarımla uğraştığı tezini destekler. Konya'dan Haydar Bey şunları söylemiştir: "...Çiftçiliği sanat-ı mutade ittihaz etmiş olan mahaller kadınları, zaten bu sanat ile meluf ve meşguldürler. Onun için onları bu kanun ile mükellef tutabiliriz. Fakat hepimiz biliriz ki, hissiyatımıza mağlup olarak bugün şehirlerde ikamet etmiş, ellerini adeta sıcak sudan soğuk suya sokmamış olan kadınları ziraate sevk edecek olursak pek güllünç ve hissiyata mağlup olarak hareket ettiğimizi ispat etmiş oluruz". Bkz. A. Gündüz Ökçün, *Tarımda Çalışma ve Ekme Yükümlülüğü 1914-1922*, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara 1997, s. 15.

2 G. Kessler İpek böcekçiliğinde yalnızca kadınların çalıştırıldığını kaydetmiştir. Gerhard Kessler, "Türk İş İstatistikleri". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, IV/3, Mart 2012.

3 Kadir Yıldırım, "Osmanlı Çalışma Hayatında İşçi Örgütlenmesi ve İşçi Hareketlerinin Gelişimi (1870-1922)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011, s. 132, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

4 Yıldırım Koç, "II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki ve Osmanlı İşçi Sınıfı", *Bilim ve Ütopya Dergisi*, 233, 2013, s. 1.

5 Ali Çoşkun, *Sosyal Değişme, Kadın ve Din*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2011, s. 155.

fabrikalarında 1856 yılında gayrimüslim kadınlar dışında Müslüman kadınlar da çalışmışlardı. 1898 yılında İstanbul'da kurulan Osmanlı Kibritleri A.Ş.'de çalışan 201 işçiden 121'i, Bakırköy bez fabrikasında çalışanların yarısı kadındı.⁶ Quataert, her yerde genç kız ve kadınların işgücünün ezici çoğunluğunu oluşturduğunu, fakat sayıları ve çalışma koşulları hakkında çok az bilgiye ulaşılabildiğini kaydetmiştir. 1870'lerde Makedonya'daki bir fabrikada 250 genç kadın, 50 erkek istihdam edilmiştir. 1890 yılının ilk yarısında Adana "*Mavrumati Fabrikası*"nda yaklaşık 300 kişi çalışmakta olup bunun da neredeyse tamamı çocuk ve kadındı. 1902 yılı civarında İstanbul iplik fabrikasında yaklaşık 300 kadın ve çocuk çalışmıştır. 1906 yılı civarında Makedonya iplik fabrikalarında çalışan işçilerin $\frac{3}{4}$ 'ünü kızlar ve kadınlar oluşturmuştur. Bütün bölgeye dağılmış olan çırçır atölyelerinde kadın ve çocuk emeği de yaygın olarak kullanılmıştır.⁷ 1907 yılında Bitlis'te 5.000 dokuma tezgâhı bulunmaktaydı. Adana'da bir Alman'ın kurduğu dokuma fabrikasında 50 erkek, 50 kadın çalışıyordu. Halı ihracatının yapıldığı İzmir'de 1.200'ü sürekli çalışan 2.000 el tezgâhında 1906 yılında 3.500 kadın, 750 kız çocuğu halı dokuyordu⁸. Osmanlı'da sanayi ve ticaretin yoğunlaştığı, kadınların işçi olarak çalışma hayatına katılımları açısından ön plana çıkan kentlerden biri de Selanik'ti. Kız çocukları ve kadın işçiler özellikle tütün sanayinde yoğun şekilde yer almış, sayıları erkeklerden daha fazla olmuştu. Ailelerin ve işverenlerin gözünde tütün işi kadınların ev işlerinin bir uzantısı olarak düşünülüyordu. Tütün yapraklarını ayırmak, ipe dizmek ve kurumaları için asmak kadınların işiydi.⁹

Bu araştırmanın amacı Osmanlı kadınlarının çalışma koşullarını ve bu koşulların, her ne kadar Osmanlı döneminde gerçekleştirilememişse de, Cumhuriyet döneminde bu konuda düzenlemeler yapılmasında etkili olduğunu ortaya koymaktır. Çalışmanın hazırlanmasında tarihsel anlatı yöntemi kullanılmıştır. Kaynak olarak arşiv belgeleri ve dönemin gazete-dergilerinden istifade edilmeye çalışılmış ise de kadın tarihine ait pek çok konuda olduğu gibi kadınların çalışma hayatlarına dair de söz konusu kaynaklardan sorulara yanıt bulmak istenilen biçimde olmadı. Okur-yazarlık oranı düşük olan kadınların erkeklere nispetle arkalarında daha az sayıda hatırat bırakmış olmaları da bu yoksunluğun sebeplerinden birini oluşturmaktadır. Osmanlı dönemi ka-

- 6 Serpil Çakır, *Osmanlı'da Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul 2011, s. 344; Şehmus Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, III-IV, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 868; Mehmet Ali Gürol, "Osmanlı Devleti'nde XIX. Yüzyılda Çalışma Yaşamı ve Girişimcilikte Kadın", *Osmanlı Ansiklopedisi "İktisat"*, III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1997, s. 594.
- 7 Tiğınçe Oktar, *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul 1998, s. 90; Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 87-88.
- 8 Çakır, *a.g.e.*, s. 344; Çakır, tarihi 1897 olarak vermiştir. Bkz. Çakır, *a.g.e.*, s. 101; Gürol, *a.g.e.*, s. 594.
- 9 Gila Hadar, "Selanik'te Yahudi Tütün İşçileri: Toplumsal ve Etnik Mücadele Bağlamında Cinsiyet ve Aile", *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları*, (ed. Amila Buturovic-Irvin Cemil Schick), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 140.

Gazi

Akademik
Bakış

117

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

din dergileri ile Batıcıların “İçtihad”, İslamcılarının “Sırat-i Müstakim”, Türkçülerin “Türk Yurdu” isimli yayınlarında ise kadınların çalışma koşulları değil de, dışarı işlerinde çalışıp çalışmamalarının fayda ve zararları tartışılmıştır. Bu sebeple her ne kadar özellikle II. Meşrutiyet yıllarında basında kadınların çalışması konusunda hararetle tartışmalar olmuşsa da bu çalışmanın sorularına cevap bulunamadığı için söz konusu yayınlara yer verilmedi¹⁰. Ana kaynak olarak Osmanlı arşiv belgelerine bakıldı. Bunların dışında telif eserlerden faydalanıldı. Doğrudan kadınlarla ilgili olmasa da, işçi hakları üzerine yapılan çalışmalarda da kadınlardan bahsedildiği olmuştur. Bu çalışmaların başlıcası K. Yıldırım’a ait doktora tezidir. Çalışma işçi hareketlerini incelerken kadınların da bu gibi eylemlerdeki yerlerine dair önemli ve orijinal bilgiler sunmaktadır. Kadınların ücretli olarak çalışma hayatına katılmaları konusunda yüksek lisans tezi hazırlayan S. Yılmaz ise Osmanlı ile Avrupa ülkelerini karşılaştırmış, kırılma noktası olarak Birinci Dünya Savaşı temel almıştır. Tezler dışında çalışmada çeşitli kitap ve makalelerden istifade edilmiştir. Söz konusu kaynakların hepsi bu makalenin şekillenmesine katkıda bulunmuştur.

Kadınların Çalışma Koşulları

Fiziki Koşullar ve Ekipman Temini

Osmanlı’da işçi kadınlar hem sağlığa uygun olmayan karanlık, havasız, rahatsız edici ortamlarda çalışmışlar hem de barınaklarda kalmışlardı. Girişimciler daha çok iş gücü elde edip ücretleri düşürmek için işçi potansiyelinin fazla olduğu mahallelere atölyeler inşa etmişler, işçiler işlerine yürüyerek gidip gelmişlerdi. Bursa’da işverenler daha geniş bir iş gücüne kavuşmak amacıyla 1850’li yılların başında öncelikle Rum ve Ermeni mahallelerinin içine ve yakınlarına fabrika inşa etmek gibi birtakım stratejiler izlemişlerdi. Bunun kadınlar için olumlu tarafı evlerinin içindeki ve dışındaki işlerini daha kolay yürütebilmeleriydi. Benzer uygulamaya Adana’da da gidilmişti. Atölye/fabrika yakınlarına kurulan barakalarda pamuk toplama işi yapan mevsimlik işçiler kalmışlardı. Atölyelerin sayısının artıp işgücü yetersiz ve pahalı hale gelince girişimciler maliyeti düşürmek için atölye yakınlarına işçilerin kalacakları derme çatma yapılar/yurtlar yaparak üretim için gerekli ucuz iş gücünü çevre yerleşim yerlerinden karşılamaya çalışmışlardı. Lübnan’da kurulan dokuma fabrikasında çalıştırılmak için Zeytin, Antep ve Acun’dan getirilen Ermeni kızları yeni inşa edilen evlere yerleştirilmişlerdi. Ayrıca çevredeki köylerden işçileri fabrikalara çekmek ve yetiştirmek amacıyla kampanyalar başlatılmıştı. Bu işçilerin bazıları evli kadın olmakla beraber çoğu bekâr kızlardı¹¹.

10 Burada “Sebilürreşad”ta yayınlanan bir makale kadınların sanayide çalışmalarının onları ailelerinden koparacağı ve normal yolla çocuk sahibi olmalarını engelleyeceği yönünde fikir sunması bakımından ayrı bir önem arz etmektedir. Bkz. M. Ferid Vecdi, “Müslüman Kadını”, (Çev.: M. Akif Ersoy), *Sırat-i Müstakim*, 1/16, (16 Zilkade 1326/10 Aralık 1908), s. 253-254.

11 Sibel Dulum, “Osmanlı Devleti’nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)”, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2006, s. 86-87. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi); Quataert, *a.g.e.*, s. 229-230.

Osmanlı'da 20. yüzyıl başlarında 15.000 civarında kadın ve çocuğun çalıştığı, büyük bölümünü kız çocuklarının oluşturduğu¹² Şark Halı Şirketi halı atölyelerinin çalışma koşulları kötüydü. Rutubetli, havasız, ahır gibi yerlerde uzun süre çalışan işçilerin pek çoğunda vereme yakalanma riski artmıştı. Bu durum basına da yansımıştı:¹³

“Orada işleyenlerin mutlak yarısından fazla verem, kan zayıflığı, göğüs hastalıklarından ölümlerini bekleyen biçarelerdir. Fakat kendilerini biraz daha öldüren, ciğerlerini biraz daha kemiren, kanlarını biraz daha içen tezgâhların başından ayırlamazlar. Çünkü açlık, o aman bilmez açlık vardır. Ve 60 para için günde 12-13 saat çalışırlar... Grev yapamazlar, hükümet o hakkı vermemiştir... Bu hayvan hayatından başka bir hayatın var olduğuna nasıl inanabilirler ki görmemişlerdi... Zaten bu işçiler kadın ve çocuklardan ibarettir. Bunlar öyle (grev için, hak için) dayanmak, zorlanmak nedir bilmezler. Onlar ta ezelden esir hayatına alışmışlardır... Destgâhlar çok insan öldürüyor, buna hükümet bir an önce çare bulmalıdır. Buna göz kapamak cinayettir.”

Kendisini dokuma pazarlarında hapiste gibi hisseden Musullu bir dokumacı şiirinde bunu şöyle anlatmıştı:¹⁴

*“Öğrendim zanaatlerin en kötüsünü
Dokuma tezgâhının kölesi oldum
Dokuma pazarında sanki mahpusta gibi
En düşmüş kişiler ve kadınlarla buluştum
Şu ağarmış saçlarımla alay eden
En düşük kadınlardan iplik satın aldım”.*

İpek dokumacılığı işi yapan kadınların da çalışma koşulları kötüydü. İpek dokumacılığı manciniklerle yapıyordu. Bu ilkel çalışma şartları manciniklerin kurulduğu evlerin yanı sıra 19. yüzyılda git gide yaygınlaşan atölyelerdeki kadınlar için de geçerliydi. Kozaların sıcak suda pişmesiyle ortaya çıkan pis kokular vantilatör kullanılmadığı için imalathanedeki işçilerin sağlığını bozuyordu. Rutubetli ve kalabalık ortamda kadınlar sıcak su dolu tavaya atılmış kozaları parmakları ile çıkarmaya çalışırken, sıcak suyun sıcaklığına dayanabilmek için parmaklarını yanlarında duran soğuk su dolu leğene sokuyorlardı. Ayrıca güneş görmeyen ve uzun çalışma süreleri nedeniyle dinlenemeyen kadın işçilerde anemiye sıkça rastlanıyordu. Çizakça, ipek fabrikalarında çalışan kadınların çalışma koşulları ile 19. yüzyıl Japonya ve İngiltere'sinin koşulları arasında gerek uzun çalışma saatleri gerekse fabrika yanında oluşturulan yurtlarda yaşama ve uygulanan iş disiplini açısından benzerlikler görüldüğünü belirtmiştir.¹⁵

12 Dilek Yeşilyurt, “1909 Tatil-i Eşgal Kanunu ve Uygulamalar”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 13. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

13 Dulum, *a.g.t.*, s. 88. Sabri Yetkin, Sabri, “II. Meşrutiyet Öncesi Ege'de Şirket-i Milli Denemesi: Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi I-II”, *Toplumsal Tarih*, V, Şubat, s. 14-19.

14 Dina Rizk Khoury, “Terlikler Kapıda mı, Kapalı Kapılar Ardında mı: Ev İçinde ve Kamusal Mekânda Musullu Kadınlar”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (ed. Madeline C. Zilfi), (çev. Necmiye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 116.

15 Dulum, *a.g.t.*, s. 89.

Tütün işinde çalışan kadınların da sağlığı tehdit altındaydı. Çalışma odaları tütün yapraklarının kalitesinin korunması için karanlık ve kuru olmalıydı. Kadın işçiler yere halka yahut saf halinde otururlardı. Ayaklarının yanında sepete ayrılacak tütün yaprakları dururdu. Tütün tozu zerrecikleri hava yoluyla ciğer ve gözlerle girince solunum problemlerine, akciğer-göz enfeksiyonlarına, tüberküloza, kronik baş ağrılarına, yerde oturmak ise kronik sırt ağrılarına neden olurdu. Çalışma saatleri günde 14-16 saat kadardı.¹⁶ Devlete ait işletmelerdeki çalışma şartları da özel kişilere ya da şirketlere ait yerlerden pek farklı değildi. Savaşın çıkardığı ekonomik sıkıntıda zengin Osmanlı ailelerinden birinde evin erkeğinin askerde olması nedeniyle aile geçimini üstlenen anne, Gülhane Ordu Deposu'nda işçi olarak çalışmaya başlamıştır. Bu depoda da çalışma koşulları iyi değildi. Kadınlar tüm gün iskemle olmadan ayakta durarak pis, havasız, loş ortamda bereli elleriyle giysi dikmişlerdir.¹⁷

Burada anlatılan çalışma koşulları muhtemelen erkek işçiler için de aynıydı. Ancak bu kötü koşullar hassas yapılı, narin ruhlu kadınlar için erkeklere nispetle ekstra bir olumsuzluk oluşturmuş olmalıdır. Özellikle temizlik ve sağlık koşullarına uygun olmayan çalışma ortamları anne (adayı) olan kadınlar ve çocuklarının sağlığını daha çok tehdit etmiştir. Burada çalışma ortamının, tuvaletinin temizliğinin yanı sıra yapılan işin ağırlığının da insan hayatını olumsuz etkilediği anlaşılmaktadır. Vartkes Efendi erkek ameleler için bu konuda şunları söylemiştir.¹⁸ *“On dört saat mütemadiyen taş taşıyarak çalışan bir amelenin ne zürriyeti olur, ne de kendi keyfini, kendi rahatını düşünebilir”*.

Kadın İşçilerin Cinsel İstismar Sorunu

Kadınların çalışma ortamlarının havasız, huzursuz, rahatsız edici olmasından daha kötüsü vardı. Quarter çalışma koşullarının hiç iyi olmadığı¹⁹ filatür fabrikalarıyla ilgili çeşitli raporlara dayanarak oralarda seksüel istismar, dayak ve kötü muamele gibi davranışlar sergilendiğini kaydetmiştir. Fakat şiddet içeren uygulamaların ne boyutta olduğu hakkında bilgi verilmemiştir. 1894-1895 yıllarında kolera nedeniyle Bursa ve bölgesini dolaşan Dr. Şerafettin Mağmumi de çalışmak amacıyla köylerden fabrikalara kızların yazıcı, fabrika bekçisi gibi görevlilerin kandırmalarıyla iffetlerini yitirip, mahcup ve perişan bir halde köylerine döndüklerini ve nişanlılarından ayrılarak hayatlarını zayı eden kadınlara dair söylentiler olduğundan bahsetmiştir.²⁰ Nitekim bu kaygılar nedeniyle aileler, kızlarının özellikle sanayi işlerinde çalışmalarını istememişlerdir. İşverenler ise aileleri kızlarının çalışmasına izin verme yönünde ikna etmeye çalışmışlardır.²¹

16 Hadar, *a.g.e.*, s. 142-143.

17 Dulum, *a.g.t.*, s. 89-90.

18 A. Gündüz Ökçün, *Ta'til-i Eşgal Kanunu 1909*, C.1, Sermaye Piyasası Kurulu, Ankara 1996, s. 36.

19 Quataert, *a.g.e.*, s. 227.

20 Doktor Şerafeddin Mağmumi, *Seyahat Hatıraları*, Mısır Kahire 1909, s. 39.

21 Doktor Şerafeddin Mağmumi, *a.g.e.*, s. 38.

Bursa'da "bin iki yüz umum kızlar" adıyla 1909 yılında verilen bir arzuhalde bu durumdan şikâyet edilmiştir. Arzuhalde kadınlar mecburiyetten ipek fabrikalarında çalışıp, yöneticilerin bu durumdan istifade ettiklerini, en büyüğü 25 yaşında olan kadınların genellikle evlerinin çok uzağında bulunan fabrikalara sabahın karanlığında giderken ve akşamın karanlığında dönerken kötü, şerli, sarhoş insanların tecavüzlerine, kötü hallerine maruz kaldıklarını anlatmışlardır.²² Bu nedenle işçi kadınlar padişah'tan özellikle kadınların durumlarının dikkate alınarak gün ağarıktan sonra işe başlayacakları, hava kararmadan da evlerine dönecekleri şekilde mesai saatlerinin düzenlenerek fabrikatörlerin uyacağı irade çıkarılmasını istemişlerdir.²³ Bir belgede de Hereke fabrikası civarındaki taşocaklarında çalışan amelenin fabrikada çalışan kadınlara sarkıntılık etmelerinin engellenmesinden bahsedilmiştir.²⁴ Başka bir belgede ise Hereke fabrikasında çalışan kızlara yolda tecavüz ettiğinden şikâyet edilen adamın yaşlı, akıl hastası olup böyle sarkıntılık gibi hareketlerde bulunacak biri olmadığını anlatılmıştır.²⁵ Bu konuyla ilgili kadın işçiler tarafından verilmiş olan arzuhal sayısının sınırlı olmasının birkaç nedeni olabilir. Bunlardan ilki kadınların başlarına cinsel istismar gibi kötü bir olay gelmesi durumunda "yine kendilerinin suçlanacağı", "adlarının kötüye çıkacağı" gibi endişelerle bunu ihbar etmemiş olma ihtimalleridir. Bu gibi durumlarda genellikle kadınlarda hata bulunduğu dair kültürel duruş da bunda etkili olsa gerek. Ayrıca kadınlar, işverenlerini ve görevlileri şikâyet ettiklerinde işlerini de kaybedebilirlerdi. Dolayısıyla şikâyetin sonuçlarından çekindikleri tahmin edilmektedir. Bunlara arzuhal verme bilgi, beceri ve imkânına tüm kadınların sahip olmama ihtimalleri de dahil edilebilir. Merak edilen konularla ilgili aranan her belgeye ulaşmada yaşanan güçlük de göz önünde bulundurulursa ispat engeline takılmayacaktır. Ermeni feministlerden Zabel Yesayan'ın yazıları kadınların çalışma hayatında cinsel istismara maruz kaldıklarını teyit eder niteliktedir. Yesayan, kurmaca eserlerinde çalışan kadınların cinsel savunmasızlığından bahsetmiştir. Bu Türk-Müslüman kadınları için de ortak bir sancı olması bakımından ayrı bir öneme sahiptir.²⁶

- 22 T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Başkanlığı (BOA), BEO, D: 953, G: 71402.; Başka bir belgede de dört işçi kadının arzuhal verdiği anlatılmaktadır. Bkz. T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Başkanlığı (BOA), HR.MKT., 36/49, (28.10.1266).
- 23 T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Başkanlığı (BOA), BEO, D: 3630, G: 272209; Yıldırım, a.g.t., s. 144.; Tuba Çınar, "Mücadele Yollarında Kadınlar: Osmanlı Çalışma Hayatında Kadın Hareketi", *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, 10/33, (Aralık 2022), s. 137.
- 24 T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Başkanlığı (BOA), BEO, D: 953, G: 71402, (09 Zilhicce 1314).
- 25 T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Başkanlığı (BOA), ZB, D: 473, G: 95, 18 Zilhicce 1322/23 Şubat 1905.; Bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla burada kimsesiz ve muhtaç kızlar çalışmaktaydı. Belgede, padişahın sadaka olarak bu kızlara terlik, çorap, takunya verilmesini emrettiğinden bahsedilmiştir. Bkz. T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Başkanlığı (BOA), HH.İ., G: 167, D:44, (10.10.1321).; T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Başkanlığı (BOA), ML.EEM., G: 580, D: 37, (01.11.1322).
- 26 Khalapyan, Hasmik, "Kendine Ait Bir Feminizm: Zabel Yesayan'ın Hayatı ve Faaliyetleri", *Bir Adalet Feriği Osmanlı'dan Türkiye'ye Beş Ermeni Feminist Yazar 1862-1933*, (İkinci Baskı), (çev. Maral Aktokmakyan), Aras Yayınları, İstanbul 2010, s. 182-183.

Gazi

Akademik
Bakış
121
Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

Kadın İşçilerin Çalışma Süreleri Sorunu

Kadınların çalışma koşulları gibi süreleri de bölgeden bölgeye ve üretim alanına göre farklılaşmıştır. 1860'larda yaz mevsiminde iş günü 13,5 saat (1,5 saatlik yemek arası ve molalar dâhil) sürerken, kışın 7,5 saattir. 1870'li yılların başında Edirne'de ipek çeken 300 kadın işçi yaz aylarında 13 saat, yılın geri kalan kısmında 10 saat çalışıyordu. 20. yüzyılın başlarında Bursa'da iş günü 14-16 saate ulaşıyordu. Bir kaynağa göre molalar kısaltılmıştı. Bunun nedeninin Fransa'daki talep patlamasını karşılamak için maliyetleri düşürmek olduğu düşünülmektedir.²⁷ Kavala ve Drama'daki 14.000 tütün işçisinin gerçekleştirdiği, içerisinde kadın işçilerin de bulunduğu 1908 yılındaki bir grev sonucunda, çalışma saatleri yaz mevsimi için 9,5, kış mevsimi için 4 ayda 7,5; 3 ayda 7 saat olarak kararlaştırılmıştır.²⁸ Ayrıca işçiler gündeliklerinin artırılması, iş yerlerinde tükürük kabı, içme suyu (temiz), havalandırma tesisatı bulundurulması gibi bazı isteklerde de bulunmuşlardı.²⁹ 1910 yılında Bursa'daki 60 kadar ipek fabrikasında çalışan kadınlar tarafından yapılan grev günlük 14-15 saati bulan çalışma sürelerine ve ücretlerinin düşüklüğüne gösterilen bir tepkiydi. Anlaşmazlık sonrasında hükümetçe bu konuda bir nizamname hazırlanincaya kadar uygun şekilde düzenleme yapılması istenmişti.³⁰ Hükümetin bu konuda nizamname yapılmasını gerekli görmesi kayda değerdir.

Yine 1910 yılında Orhangazi'deki ipek fabrikalarında kadınlar çalışma saatlerine tepki verip grev yapınca işverenlerin 16 saatten az çalışmalarına razı olmadıkları basında yer almıştı. Fransa, Mersin konsolosluğuna ait bir raporda da Adana'da dokuma fabrikalarındaki kadın işçilerin günde 14-15 saat çalıştığı ifade edilmiştir. Tüm bu süreler Osmanlı'da günde 7-9 saat gibi normal çalışma yapanlar olduğu gibi 14 saat ve üstünde çalışarak oldukça ağır şartlarda işçilik yapan kadınlar olduğunu da göstermektedir.³¹ Çalışma süresinin ne kadar uzun olup olmadığı hakkında karar verilirken çalışan kız işçiler arasında 6 yaşında olanların da bulunduğu göz önüne alınmalı. 20. yüzyıl başlarında ise Bursa'da çalışma süresi 14-16 saate ulaşmıştır. Kadın emeğine yönelik yapılan bir araştırmada da Refik Halid Karay'ın "Memleket Hikayeleri"nden biri olan "Hakkı Sükût" isimli öyküde de bu bilgilerin doğrulandığına dikkat çekilmektedir.³²

27 Quataert, *a.g.e.*, s. 230.

28 Yıldırım, *a.g.t.*, s. 137; T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Başkanlığı (BOA), DH. MKT., D: 2622, G: 8, 08 Ramazan 1326/4 Ekim 1908; Sezen Yılmaz, "Birinci Dünya Savaşı Dönemi'nde Kadınların Ücretli Çalışma Hayatına Katılımı: Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa Ülkelerinin Karşılaştırılması", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 49, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

29 Dulum, *a.g.t.*, s. 101; Güzel, *a.g.e.*, s. 871.

30 T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Başkanlığı (BOA), DH. İD, D: 107, G: 17, 20 Safer 1329/20 Şubat 1911; *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2015), s. 143.

31 Yıldırım, *a.g.t.*, s. 125-137; Güzel, *a.g.e.*, s. 871.

32 Ahmet Makal, "Türkiye'de Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Kadın Emeği", *Çalışma ve Toplum*, II, 2010, s. 20.

Kadın İşçilerin Ücret Sorunu

Osmanlı'da kadın emeğinin kullanıldığı tarım, sanayi işçiliği gibi yerlerde kadınların çalışma süresi fazla iken ücretleri düşüktü.³³ Dokumacı kadınlar düğüm sayısına göre ücret alırlardı. Aldıkları ücret yün, pamuk, tiftik eğiren kadınlar gibi az miktardaydı. Ücret tespitinde düğüm sayısı kadar imal yerinin ihracat merkezine olan mesafesi de etkiliydi. İpek dokumacılığında çalışanlar ilk yıllar dışında diğer dokuma sektörlerindeki gibi düşük ücrete çalışmışlardı.³⁴ Dokuma alanı kadın ve çocuk emeğinin ucuza yoğun biçimde kullanıldığı iş kolu olmuştu ve bunda çeşitli nedenler etkiliydi. İstanbul Fransız Ticaret Odası Bülteni'ne göre bunun nedenlerinden biri dokuma işinde genelde kadın işçilerin çalışmalarıydı. Erkekler bu işi onurlarına yakıştırmayıp, kadın işi olarak görmüşler, 1900 yılından itibaren bu işe el sürmemişlerdi.³⁵

Selanik'te de benzer durum söz konusudur. Selanik'te işçi olarak çalışma hayatına katılan kadınların büyük çoğunluğunu Yahudiler oluşturuyordu. Yahudi genç kızlarının çalışkan işçiler olarak ünleri tütün şirketlerinin üretim maliyetlerini azaltma ve kârı yükseltme arzularıyla birleşince, genç Yahudi kadınlarının ve kız çocuklarının emeklerine dayanan üretim bandının kurulmasına yol açmıştı. Tütün fabrikalarının yönetim stratejisi aileye dayalıydı. Şirketler hem yaşları hem de Yahudi toplumunun cemaat ve aile nitelikleri nedeniyle "sorun çıkaran" değil de uysal ve itaatkâr oldukları düşünülen bekâr kızları çalışmak için tercih ediyorlardı. Kadınların düşük ücretle çalış(tırıl)maları birkaç faktör çerçevesinde açıklanabilir; Bunlardan ilki açlık ve yoksulluk olarak belirtilebilir.³⁶ İhtiyaç olmaması durumunda çok kötü koşullar altında düşük ücrete çalışmayı kimse tercih etmese gerek. İkinci olarak toplumsal değerler sistemi içinde erkeğin eve ekmek götüren kişi şeklinde algılanıp, kadınların kazandıkları paranın ek gelir olarak değerlendirilmesi verilebilir. Quataert, 1840'ların ortalarında Selanik'te flatür fabrikalarında çalışan işçilerin çoğunun fakir çocuklar (kuşkusuz kızlar) olduğunu, bu kızların günde 14 saat çalıştırıldıklarını, burada ve başka yerlerde fabrika işçilerinin ücretlerinin aile bütçesine ek gelir olarak görüldüğünü kaydetmiştir.³⁷

Asıl çalışan kategorisinin erkek olarak görüldüğü toplumsal değerler sistemi içerisinde kadınların çalışabilmeleri ancak daha düşük ücretleri kabul etmeleriyle mümkün olmuştur. Üçüncü neden ise sanayi girişimcilerinin çıkarlarıydı. Gelişmekte olan sanayi kesiminde yeni yapılan modern teknoloji

33 Çakır, *a.g.e.*, s. 344-345; Gürol, *a.g.e.*, s. 595.

34 Dulum, *a.g.t.*, s. 91-92.

35 Güzel, *a.g.e.*, s. 869.

36 Hadar, *a.g.e.*, s. 140-141.

37 Quataert, *a.g.e.*, s. 227.; Kadınların evleri dışında çalışmalarına yönelik olumsuz tutumun da ücretleri etkilemiş olacağı yönünde bir kanaat uyanmaktadır. 1909 yılında Kastamonu'da dokuma tezgahlarında çalışan kadın sayısının artması üzerine silahlı bir grup kadınların istihdamına engel olmaya çalışmıştır. Bkz. T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Başkanlığı (BOA), DH. MKT. D: 2783, G: 5. (10.03.1327).

yatırımlar, üstlenilen riskler ve üretim maliyetleri fazla olduğu için girişimciler düşük ücret karşılığında kadınları istihdam ederek riskleri ve üretim maliyetlerini azaltmaktaydılar. Halıcılık, dokumacılık gibi bazı üretim alanlarında kadınların evde çalışmaları işverenin maliyetini düşürüyordu. Ayrıca Kadınların sendika ya da benzeri iş kuruluşlarına, etkinliklere katılma olasılıklarının daha düşük olması hem daha düşük ücretleri kabul etmelerini hem de işverenlerin kadın işçileri tercih etmelerini kolaylaştırmaktaydı.³⁸ Kadın iş gücü çokluğu ve yapılan işin mevsimlik olması da ücreti düşürmüştü. Çalışma mevsiminde fabrika sahipleri köylerdeki Türk, Yahudi, Ermeni genç kızlarını da çalıştırmak için Bursa'ya getirmişler, hatta fabrikaya yakın kalacakları yatakhaneler yaptırıp ucuz iş gücü sağlamışlardı.³⁹ Son olarak evleninceye ya da küçük bir drahoma ile gerekli kıyafetleri almaya yetecek kadar para biriktirmek kadınların düşük ücretle çalışmayı kabul etmelerinde etkili olmuştu.⁴⁰ Ancak bu durum fabrika sahipleri açısından kadınların fabrikada çalışmaya ikna edilmelerinin yanı sıra işe devam etmelerinin aksamaması sorununu ortaya çıkarmıştır. Çalışma hayatına sürekli işçi olarak katılmayıp evleninceye kadar çalışıp sonra ayrılan işgücü istismara daha açık olmuştur. Bu özellik örgütlenme ve eylemlilik açısından işçi hareketlerinin yönünü, canlılığını belirlemiştir.⁴¹

Osmanlı kadınlarının işçilik yapmaları konusunda şöyle bir tespiti bulunmaktadır. Kadın işçiliğinin Avrupa ve Osmanlı'daki gelişimi farklıydı. Avrupa'da kadınların işgücüne katılmaları boş zaman ve çalışma karşılığı elde edilecek ücret arasındaki bir faydadan, yani bir seçimden ziyade zorunluluktan kaynaklanmıştı. Osmanlı'da da açlık ve yoksulluk, aile gelirin yetersizliği nedeniyle işçi olarak çalışan kadınlar vardı. Ancak, kadın işçilerin mühim bir kısmı için açlık ve yoksulluk işçiliğin bir gerekliliği olmamıştı.⁴²

Kadınları daha düşük ücrete çalıştıran işletmeciler, aralarında anlaşarak işçilerin bir fabrikadaki işlerini başka fabrikada daha yüksek ücrete çalışmak için bırakmalarını da önlemek istemişler, bu amaçla bir kayıt sistemi oluşturmuşlardı. Avrupa ve ABD'de olduğu gibi Bursalı işçiler yeni işverenlerine istihdam kayıtlarını gösteren bir belge ve eski işverenlerin işten ayrılmasına izin verdiğini gösteren başka bir belge göstermek zorundaydılar.⁴³ Ücret düşüklüğü de tıpkı çalışma süresinin fazlalığı gibi kadınların greve gitmesindeki etkenlerden biri olmuştur.⁴⁴

38 Ahmet Makal-Sayhan Erdoğan-Aziz Çelik, *Çalışma İlişkileri Tarihi*, (ed. Ahmet Makal), Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir 2018, s. 37.

39 Dulum, *a.g.t.*, s. 93-94-102.

40 Quataert, *a.g.e.*, s. 89.; Hadar, *a.g.e.*, s. 140.; Quataert'e göre barınaklarda yaşayan kızlar çok tutumluymuştu. Bundan dolayı o, 1860 yılında ipek fabrikasında çalışan kızlar hakkında kazandıkları paraların çoğunu elbiseye harcadıklarını iddia eden bir yabancı hakkında kadınları suçladığı ifadesinde bulunmuştur. Çünkü o, kızların iş mevsimi sonunda kazandıkları paranın neredeyse tamamını evlerine götürüp, aile geçimleri için kullandıklarını düşünmektedir. Bkz. Quataert, *a.g.e.*, s. 229-230.

41 Yeşilyurt, *a.g.t.*, s. 13.

42 Yıldırım, *a.g.t.*, s. 137.

43 Quataert, *a.g.e.*, s. 229-230.

44 T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Başkanlığı (BOA), BEO, D: 3630, G: 272209, 17 Şaban

Ücret Adaletsizliği Sorunu

Osmanlı'da kadınlar, yukarıda da bahsedildiği üzere, çeşitli nedenlerle düşük ücretle çalışmayı çaresizce kabul etmişlerdi. Ancak kadınlarla aynı işi yapan erkekler vardı ve onlara daha fazla ücret ödeniyordu. Sektörden sektöre farklılık göstermekle beraber, ücretler açısından bakıldığında, kadın işçilerin erkek işçilere göre %100'e ulaşacak şekilde daha az ücret aldıkları görülmektedir⁴⁵. 1908 yılında Balkanlar'da makineyle kumaş üretimi yapan ilk fabrikada 80-90 genç kadın, 60-70 erkek işçi çalışmıştı. Kadın işçilere 3-7 kuruş, erkek işçilere 5-9 kuruş günlük ücret ödenmişti.⁴⁶ Selanik tütün fabrikasında da erkeklerle günde 20-23 kuruş verilirken, aynı işi yapan Türk kadınlara 8-10 kuruş verilmişti.⁴⁷ 1913 yılına ait verilere göre bir fabrika işçisine günde ortalama 12-15 kuruş verilirken çoğunluğunu kadınların oluşturduğu ipek ve iplik çekim işi yapan işçilere günlük 4 kuruş ödenmiştir.⁴⁸ Zamansal olarak pek anlamlı değil ise de Hitit yasalarında da kadın ücreti erkeğe verilen ücretin yarısı olarak belirlenmiştir.⁴⁹

1913-1915 yılı sanayi sayımı sonuçlarına göre pamuk ipliği imalatı ve pamuklu dokuma sanayi başta olmak üzere şekerçilik, konserveçilik, matbaacılık, sabun imalatı gibi sektörlerde çalışan kadın işçilere ödenen gündelikler erkek işçilere ödenen gündeliklerin yarısını hiçbir kesimde geçmemiştir.⁵⁰

Sektörler	Erkek	Kadın	Çocuk
Pamuk İpliği İmalatı ve Dokuma	10-13 kuruş	4-6 kuruş	2-4 kuruş
Şekerçilik	17-25 kuruş	8-10 kuruş	-
Konserve	25-30 kuruş	8-10 kuruş	-
Matbaacılık	8 kuruş	3-5 kuruş	-
Sabun İmalatı	12-15 kuruş	2-6 kuruş	-

Tablo 1: 1913-1915 Sanayi Sayımına Göre Kadın ve Erkek İşçilerin Ücretleri

20. yüzyılda sadece şehirde çalışan kadın ve erkek arasında değil, kırsal kesimde çalışan kadın ile erkek arasında da ücret farklılıkları bulunmaktaydı.

1327/3 Eylül 1909; T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Başkanlığı (BOA), DH. ID, D: 107, G: 17, 1329 (20 Şubat 1911); *Arşiv Belgelerine Göre Kadın*, 143.

45 Yıldırım, *a.g.t.*, s. 137.

46 Quataert, *a.g.e.*, s. 160.

47 Hadar, *a.g.e.*, s. 142.

48 Dulum, *a.g.t.*, s. 92.

49 Fevzi Demir, "Tarihsel Süreç İçinde Kadın Hakları ve Kadının Çalışma Hayatı İçindeki Yeri", *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, XXI/4, 2008, s. 18.

50 Gürol, *a.g.e.*, s. 595; Yıldırım, *a.g.t.*, s.137; Makal, Ahmet, "Türkiye'de 1950-1965 Döneminde Kadın Emegine İlişkin Gelişmeler", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, LVI/2, 2001, s. 120. M. Gülmez en az gündeliğin en çok kadın işçi çalıştıran ipek ve tütün fabrikalarında ödendiğini kaydetmiştir. Bkz. Mesut Gülmez, "Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, III, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 801.

Sanayideki bu ücret farklılığının bir benzeri tarım sektörü için de geçerliydi. 1913 yılı tarım işçilerinin gündelik ücretleri şu şekildeydi:⁵¹

Şehir	Erkek	Kadın
Malatya	7 kuruş	2 kuruş
Ankara	8-15 kuruş	4-5 kuruş
Aydın	12-16 kuruş	5-8 kuruş
Diyarbakır	6-8 kuruş	2-5 kuruş
Urfa	5-10 kuruş	2-3 kuruş

Tablo 2: 1913 Yılı Tarım İşçi Gündelikleri.

1914 yılında ülke genelinde tarım sektörüne yönelik Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından hazırlanıp basılan bir çalışmada ise 1914 yılı tarım işçilerinin gündelik ücretleri şöyledir:⁵²

Osmanlı Toprağı	Erkek İşçi Ücreti	Kadın İşçi Ücreti	Cinsiyet Belirtilmemiş
Antalya	-	-	7-8 kuruş
Aydın	10-14 kuruş	4-6 kuruş	-
Bolu	-	-	8 kuruş
Bursa	7-8 kuruş	4-5 kuruş	-
Canik	10-12 kuruş	5-6 kuruş	-
Diyarbakır	7 kuruş	3 kuruş	-
Giresun	5-8 kuruş	2-4 kuruş	-
İzmit	12 kuruş	5-7 kuruş	-
Kal'a-i Sultaniye'	12-15 kuruş	4-5 kuruş	-
Karasi Sancağı	6-8 kuruş	2,5-3 kuruş	-
Kudüs	7,5 kuruş	3 kuruş	-
Suriye	5-10 kuruş	3-5 kuruş	-
Urfa	4-10 kuruş	2-3 kuruş	-

Tablo 3: 1914 Yılı Tarım İşçi Gündelikleri.

Bu tablo kadın ve erkeklere tarım işçisi olarak ödenen gündelik ücret farkının daha çok olduğunu gösteriyor. Fakat II. Meşrutiyet'in ilanı ile işçilere yeni hak ve özgürlüklerin vaat edilmesi, bunu takiben hükümetin aldığı bütün karşı tedbirlere rağmen sürdürülen yüksek ücretlerin talep edildiği grevler sonucunda işçi ücretlerinde o döneme göre belirgin kabul edilebilecek artış sağlanmıştır. Kadın işçilerin ücretleri de Selanik gibi bazı yörelerde yaklaşık iki kat yükseltilmiştir.⁵³ 1921 yılında İstanbul'da çalışma hayatının çeşitli alanlarında

51 Dulum, *a.g.t.*, s. 93.

52 T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Başkanlığı (BOA), DH. MB. HPS. M., D: 14, G: 51, 18 Şaban 1332/12 Temmuz 1914; Yıldırım, *a.g.t.*, s. 137-138.

53 Gürol, *a.g.e.*, s. 595.

ABD'li araştırmacılar tarafından yapılan araştırmalarda ücret farklılığının, normal erkek ve kadın işçiler için %50'nin üzerine çıktığı belirtilmiştir.⁵⁴ 1938 yılına ait ücret istatistiklerinde ise tamamen erkek işçilerin çalıştıkları meslek gruplarında ücretler özellikle dokuma sanayi gibi kadın işçilere de yer veren fabrika sanayine nazaran fark edilecek nispette yüksektir.⁵⁵ Kadın-erkek işçilerdeki ücret adaletsizliği devlet memurları arasında da görülmektedir. Kadın müdire ile erkek müdür arasında yetki farkı olup asıl yetki erkek müdürdeydi. Kadınların aleyhine olan bu farklılık ücrete de yansıtılmıştı. 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre erkek müdüre aylık 5.000 kuruş, erkek öğretmenlere aylık 2.000-4.000 kuruş maaş verileceği belirtilirken, kadın müdire için aylık 1.500 kuruş, kadın öğretmen ve ustalara ise 750 kuruş maaş ödenmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁶ Bu şekilde adaletsizce maaş takdiri nizamnameyi hazırlayanların erkek olmasından kaynaklanmış olsa gerek. Eşit değerde iş için erkek ve kadın işçilerin ücret eşitliği hakkındaki *kanun "100 sayılı Milletlerarası Çalışma Sözleşmesi"* ismiyle 1967 yılında kabul edilmiştir.⁵⁷

Kadın memur ile erkek memur arasında ücret ve yetki konusunda adalet olmamakla beraber kadınların memuriyet alanında çalışma koşulları fabrika ve diğer işyerlerinde çalışan kadınlara göre daha iyi koşullara sahip olmuştur. Memur kadınların izin günleri, ücretli tatil, emeklilik ve terfi imkânları bulunuyordu. Bazı memuriyet alanlarında işten çıkarılan kadınların tazminat hakkı da olabiliyordu. O dönemde İngiltere bile kadınların tazminatsız işten çıkarılması bakımından bu ayrıntı kayda değerdir.⁵⁸

Seks İşçiliği ve Kadınların Toplumsal Dışlanma Sorunu

Osmanlı kadınları çalışma hayatında karşılaştıkları sıkıntılar, yaşadıkları zorluklar, düşük ücret yanında kadına yönelik toplumsal ve ahlaki bakış ile düşmanca tutum ve saldırılara maruz kalmışlar, ücretli işgücü alanlarından dışlanmışlardı. Kadınların kazanç elde ettiği çalışma alanlarından biri seks işçiliği idi. Osmanlı Devleti'nde yabancılar fuhuş dâhil her türlü serbest mesleği yapabiliyorlardı. Ecnebi fahişeler kapitülasyonların güvencesi altındaydı. Dünyanın bu en eski mesleğinde de Osmanlı topraklarında yabancı sermaye bulunuyordu.⁵⁹

19. yüzyıl sonlarında yoksullar arasında yetim çocuklar, dilenciler, ser-seriler kadar yalnız kadınlar da yer alıyordu. Balkanlar ve Kafkaslardan göçen kadınlar, savaştan dolayı dul ve yetim kalanlar, iş aramak için başkente gelen yabancı uyruklu kadınlar, hizmetçilik yaptıkları evden kaçan-kovulan kızlar

54 Yıldırım, *a.g.t.*, s. 138.

55 Avrupa'da dokuma sanayiinde çalışan işçilerle makine sanayiinde çalışan işçilerin ücret farkı hiçbir zaman Türkiye'deki kadar fazla olmamıştır. Bkz. Kessler, *a.g.m.*, s. 243 ve 247-248.

56 Dulum, *a.g.t.*, s. 69.

57 T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, (BCA), 205-27-19, (14.04.1967).

58 Yılmaz, *a.g.t.*, s. 125

59 Zafer Toprak, "İstanbul'da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933", *Tarih ve Toplum*, 39, 1987, s. 34.

Gazi

Akademik
Bakış

127

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

dilencilik, hizmetçilik, seks işçiliği veya kısa süreli evlilikler yapmak gibi çözümlerle hayatta kalmaya çalışmışlardı. Umumhaneler ve umumhanelere bağlı olarak çalışan kadınlar nizamnamelerle belli kurallara bağlanmıştı. Umumhanelerin namuslu ailelerin oturduğu hanelerin ve camilerin yakınına açılması, seks işçisi kadınların da yine bu namuslu mahallelerde oturması yasaktı. Ahlaki bakımdan düşkün olarak görülen seks işçisi kadınlar için toplumsal ve mekânsal soyutlamanın yanı sıra fiziki tehlikeler de bulunmaktaydı. 1849 yılında Samatya'da fuhuş yapan bir kadının köylerinden çıkmasını isteyen bir erkek eğer kadın gitmezse köyü yakacağını söylemiştir⁶⁰. Bütün bu fiziksel, ahlaki tutum, tehdit, olumsuz muamelelere rağmen seks işçisi kadınların varlığı artarak devam etmiştir. Özellikle savaş döneminin oluşturduğu maddi-manevi ortamda sayıları yükselmiştir. Seks işçisi kadınların çalıştığı umumhaneler ve çalışma koşulları kötü olduğu gibi savaşın en olumsuz taraflarına maruz kalan kesim de onlardı. Seks işçisi kadınlar yaptıkları iş nedeniyle toplumsal olarak dışlanırlarken devlet tarafından tanınarak vergi toplanacak alan olarak görülmüşlerdi. Savaş döneminde fuhuşun arttığı yönünde pek çok yazı bulunmaktadır. Hatta bu nedenle, kadınların namuslarıyla çalışıp karınlarını doyurabilmeleri için "*Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi*" kurulmuştu. Kadınların çalışma yaşı genellikle 19-22 arası olmakla beraber Üsküdar'da 36 yaşında bu işi yapan bir kadına rastlanmıştır. Hatta 50 yaşında kartnemler olduğu gibi sıkı denetime rağmen de barlarda 13 yaşında kızların çalıştığı bilinmektedir. Şişli Emrâz-ı Zühreviyye Hastanesi'nde tedavi gören 14 yaşında genç kızlar bulunuyordu. Zabıta kayıtlarına göre Mütareke yıllarında vesikalı olarak çalışan 2.125, vesikasız çalışan ise 979 kadın vardı. Toplamda 4.500-5.000 dolaylarında kadının bu yolla para kazandığı bilinmektedir. Polis Mektebi Müdürü Mustafa Galib Bey'in resmi kayıtlardan verdiği bilgiye göre sayıları pek de az olmayan bu kadınlardan 774'ü Müslüman idi. İşgal yıllarında merkezi Beyoğlu'nda olan Sıhhiye Heyeti'nin o dönemde çalışan kadınların sayılarını, etnik ve dini kökenlerini ortaya koyan raporunda ise seks işçisi kadın sayısı artmış görünmektedir: Vesikalı seks işçisi 2.171 kadından 804'ü Müslüman idi.⁶¹ Kadınların çalışma yaşamına dair sıralanan tüm sorunlar sadece Osmanlı kadınlarının çalışma hayatında karşılaştıkları bir durum olmamıştır. Benzer sorunları dönemin Rus kadınlarının da yaşadıkları kaydedilmektedir.⁶²

Kadın İşçilerin Ev-İş Dengesi Sorunu

Kadınların evlerinin, ev odaklı çalışma alanlarının dışına çıkmaları ve dışarıda çalışmaya başlamaları, çalışma sürelerinin fazla, koşullarının kötü, yorucu olması onların ev ile iş arasında kalmalarına, sıkışıklık yaşamalarına neden olmuştur. Özellikle fabrika işlerine girişmeleri, fabrika üretimine dayanan

60 T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Başkanlığı (BOA), A. MKT. MVL. D:13, G: 22. (23 RA 1265).

61 Yılmaz, *a.g.t.*, s. 40-89-90-125-127-133.

62 Aynur Gök-Timuçin Kodaman, "Sovyetler Birliği'nde Kadın Hakları ve Cinsiyet Eşitliği", *RUSAD*, 7, 2022, s. 21.

yeni toplumun ortaya çıkması tarıma dayalı üretimin temel birimi olan ailede mühim değişiklikler oluşturmuştu. Toprağa dayalı üretimin "hane"si ile fabrika işçiliği yapan "aile" farklı toplumsal cinsiyet ilişkilerine dayanıyordu. Üretim faaliyetinin evin dışına çıkması kadınların dışarı çıkmasını bu da kadınların aile içerisindeki konumlarını değiştirmişti. Bunun olumlu olduğu kadar olumsuz tarafları da bulunmaktadır. Günümüz kadınlarının kazanımları açısından bakıldığında kadınlar kazançlı gibi gözükse de aslında yıpratıcı bir hayat geçirmiş gibilerdir: O dönemin ataerkil yapısı, evin, eşin, çocukların, ailenin, akraba, komşu, işverenin beklentilerini karşılamak, onları memnun etmek kolay olmamıştır. En basitinden evin düzen-temizliği sorumluluğunun kadına yüklenmesi ve evde "sessiz yapılacak listesi"nde yer alanların mesajı bile insanı yormaktadır: Evde bir kenarda köşede kendine başına duran herhangi bir nesnenin dahi "benim tozumu al" şeklinde sessiz çığılığı duyulmaktadır. O dönemde işçi, kentli, tüccar, sermayedar kadınların hepsi ev kadını olmaya (kalmaya) yönlendirilmişlerdi. Erkekler ticari ve endüstriyel yatırımlar aracılığıyla sahip oldukları sermayeyi yönetirken kendi eşlerinden ev hanımı olmalarını beklemişlerdi.⁶³ Ancak bu düşüncenin kaynağı sırf kadınların rahat ettirilmesi değildi. Asıl gaye modern evlere ve modern tarzda yetiştirilmiş çocuklara sahip olmaktı. Bu ise kadınların ev kadınlığı ve anneliğine bağlıydı.

Dönemin basınından "Srat-ı Müstakim"de Mısırlı yazar F. Vecdi Batılı düşünürler arasında kadınların erkek işlerinde çalışmalarının kendilerine ve ailelerine zarar vereceğini, çocukların ihmal edileceğini İngiliz âlimlerinden Samuel Smiles'in "Ahlak" isimli kitabındaki sözlerle açıklamaya çalışmıştır.⁶⁴

Kadınların evlilikleri dolayısıyla hamilelik ve doğum sonrası süreçte de pek çok sıkıntıyla karşılaşmışlardır. Örneğin işverenler tarafından işten soğutma, çıkarılma gibi deneyimleri yaşamış olmaları ihtimal dahilindedir. Sorumlulukları, yükleri artan çocuklu kadınların çocuklarını emzirmeleri, onlarla ilgilenmeleri de aksamıştır. Bu gibi çıkmazlar kadınların hem fizyolojilerini hem de psikolojilerini olumsuz yönde çok etkilemektedir. Bu konuda çalışma, dönemine dair kadınlara ait bir belge ile karşılaşılma ise de Osmanlı'da bu doğrultuda hamilelik dönemi, doğum sonrası izin, çocuklar için kreş gibi konuların gündeme gelmeye başlaması ayrıntısı önemlidir. Bütün bunlar saklı kalmak kaydıyla ekonomik bağımsızlıklarının olmaması nedeniyle kadınların çocuklarını aç bırakmaları yahut kötü bir kocaya katlanmaları gibi durumlar cephesinden bakıldığında çektikleri psikolojik yorgunluk, mutsuzluk yerine çalışma koşullarının ağırlığı onlara daha iyi gelmiş olmalıdır⁶⁵. Kanıtlanmamış

63 Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, (İkinci Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 29.

64 M. Ferid Vecdi, "Müslüman Kadını", *Srat-i Müstakim*, 1/16, (16 Zilkade 1326/10 Aralık 1908), s. 254.

65 Basında kadınlar eğitim ve çalışma hakkı talep ederken erkeksiz kaldıklarında kendileri ve çocuklarının ne kadar müşkül duruma düştüklerinden, istemedikleri evliliklerini sürdürmek zorunda kaldıklarından bahsetmişlerdir. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Bkz. Tuba Çınar,

iddiaların ihtimaller üzerinden yazılması doğru bulunmayabilir. Ancak merak edilen soruların cevaplarına dair o dönemin kadınlarının ardında hatıratlar kalmadığı ve resmi belgelere bu gibi ayrıntılar genellikle kaydedilmediği için konuyla ilgili arşiv belgesine ulaşmak güçtür. Belge olmadığı için olasılıkların yok sayılması da doğru olmasa gerektir.

İşçi grevlerini engellemek amacıyla 1908-1909 tarihli “*Tatil-i Eşgâl Kanunu*” çıkarılırken mecliste yaşanan hararetli tartışmalar esnasında milletvekillerinden Vartkes Efendi konuyu kadınların çalışma şartlarına getirip şunları söylemiştir.⁶⁶ “*Bazı yerlerde kadınlar bile çalışıyorlar. Hatta hamile oldukları vakit bile, erkekler gibi on-on iki saat çalışmak mecburiyetinde bulunuyorlar. Çocukları(nı), evlerini terk ederek mütemadiyen çalışıyorlar. On-on iki yaşında kız çocukları bile gidip çalışıyorlar*”.

Bu tartışmalar esnasında milletvekillerinden Halil Bey ise “*ameleyi kumpanyaların keyfine bırakmalı mı?*” sorusunu yönelttikten sonra çocuk ve kadınların himaye edilmesine dair kanunlar çıkarılması önerisinde bulunmuştur.⁶⁷ Cumhuriyet’in ilanı öncesinde toplanan İzmir İktisat Kongresi’nde de kadınların çalışma hayatlarının iyileştirilmesine yönelik çalışmalar görüşülmüştü. Kongrede işçi bir kadın işçilerin meşru hakları için Türk kamuoyuna seslenmişti. Bu haklar çerçevesinde kadınların maden ocaklarında çalıştırılmalarının yasaklanması istenmişti.⁶⁸ Kadın ameleler adına kongreye önerge sunan bir grup kadın, işçilere doğum öncesi ve sonrasında 8 hafta ve ayda 3 gün izin verilmesi yolunda yasa çıkarılmasını teklif etmişlerdi. Ayrıca bu süre içerisinde ücretlerinin ödenmesini de istemişlerdi.⁶⁹ Bu ifadelerin hepsi Osmanlı Devleti döneminde de çalışan kadınların aynı zamanda anne (adayı) olmaları dolayısıyla ihtiyaç ve sıkıntılarının bugünün kadınlarından farklı olmadığını göstermesi bakımından mühimdir. Bu noktada şunu da ifade etmekte fayda bulunmaktadır ki, kadınların çalışmaları ailedeki konumlarında hızlıca olumlu yönde bir değişiklik meydana getirmemiştir. Ortaylı, Osmanlı kadınlarının bir Avrupalı kadın gibi fabrika hayatına girerek özgür olmadıklarını, geleneksel yapının uzun süre devam ettiğini söylemiştir.⁷⁰

Kadınların bu talepleri çok uzun bir süre sonra yerine getirilecek olsa da hem ulusal hem de uluslararası alanda ileri bir düşüncenin ürünü olması bakımından büyük bir öneme sahiptir. Bu istekler 1930 yılında çıkarılan Umu-

“Osmanlı Toplumunda Evliliğin Sona Erdirilmesi (1839-1922)”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018, s. 360. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

66 Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri 1325, s. 688; Ökçün, *a.g.e.*, s. 30; Oktar, *a.g.e.*, s. 92-93.; Çınar, *a.g.m.*, s. 140.

67 Ökçün, *a.g.e.*, s. 30.

68 Cahit Talas, *Türkiye’nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992, s. 93.

69 Fevzi Demir, “Tarihsel Süreç İçinde Kadın Hakları ve Kadının Çalışma Hayatı İçindeki Yeri”, *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, XXIV/4, 2008, s. 19.; Çınar, *a.g.m.*, s. 140.

70 İliber Ortaylı, *Türk Osmanlı Aile Yapısı, Perşembe Konferansları*, s. 38.

mi Hıfzısıhha Kanunu'na yansımıştı.⁷¹ Ancak bu tarihten önce mecliste gündeme gelen fakat kanunlaşmayan bu teklifler, II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı meclisinde ülkede kadın ve çocukların çalışma koşulları konusunda duyarlı milletvekillerinin olduğunu ve bir sorunun varlığının kabul edilmesini göstermesi bakımından önemlidir. Zira 1910 yılında kadın ve çocukların çalışma koşullarının iyileştirilmesi yönünde bir layiha hazırlanmıştı.⁷² 1915'lerde ise Celal Nuri de Osmanlı kadınlarının iyiliği için öneride bulunmuştur: Fahişelik yapan ya da bir erkekle beraber yaşayan kadınlar ve işçi kızlar korunmalıydı. Kadının evlilik dışı çocuğu için "atalık hakkı" verilmeliydi. Aynı işi yapan kadın ve erkeğe aynı ücret ödenmeliydi.⁷³

Sonuç

Osmanlı kadınları tarihin çok eski zamanlarından itibaren çeşitli işlerde çalışmışlardı. Kadınlar üretici, tüccar, zanaatkâr, idareci olarak ekonomik hayatın hep içindeydiler. En başta ev merkezli, evlerinin içi ve sınırlarında üretim yapan kadınlar, zamanla ev dışında, atölyelerde, fabrikalarda çalışmaya başlamışlardı. Kadınların çalışma alanlarının başka yerler olması onları konfor alanlarından çıkarmıştı. Bu konfor alanından çıkış sadece sıradan bir rahat bozulması değildi. Kadınlar mecburiyetten hijyen ve güvenlik koşulları elverişli olmayan ortamlarda, fiziksel güçlerini aşan işlerde çalışmışlardı. Kimisi çeyizini hazırlamak, kimisi aile ekonomisine destek olmak, kimisi de parçalanmış hayatını toparlamak için bu kötü koşulları kabul etmişti. Üstelik çalışma süreleri çok uzundu ve emeklerinin karşılığı da tam olarak verilmemişti. Kendileriyle aynı işi yapan erkeklere ise neredeyse iki kat ücret ödenmişti.

Çalışma şartlarının olumsuzluğu kadınlara özgü olmamıştır. Onlarla aynı işi, aynı koşullar altında gerçekleştiren erkekler de vardı. Ancak kadınların erkeklere nispetle doğuştan gelen bazı fizyolojik durumları, anne olmaları dolayısıyla çalışma şartlarının daha iyi olmasını ve özel olarak korunmalarını gerektirmiştir. Hamile kadınlar ağır işler yapmışlar, sağlıksız ortamlarda kalmışlardır. Doğum sonrasında ise kadınlar ve çocukların birbirinden uzun süre ayrı düşmesi yahut kadınların işten ayrılmak zorunda kalmaları gibi pek çok problemi beraberinde getirmiştir. Nitekim süreli yayınlarda özellikle sanayi hayatına katılan kadınların işlerinin ağırlığı nedeniyle ailelerin bozulduğu, çocukların terbiye edilemediği, boşanmaların arttığı yönünde düşünceler bulunmaktadır. Ne tuhaftır ki bir yandan özellikle bir erkeğin himayesine muhtaç olmaktan kurtulup, kendi ayaklarının üzerinde durmak isteyen kadının, diğer taraftan çalışma hayatının yoruculuğu, artan sorumlulukları nedeniyle ailesiyle arası açılmıştır.

71 Talas, a.g.e., s. 93.; Demir, a.g.m., s. 19.

72 Zafer Toprak, "Sosyal Politika Tarihimizin İlk Önlemler Paketi: Müessesat-ı Sinaiyye'de Çocukların ve Kadınların Çalıştırılması (1910). *Toplum ve Bilim*, 27, 1984, s. 231.

73 Hüseyin Kılıç, *Kadın Sorunsalının Osmanlıcası*, Prospero Yayınları, Ankara 1995, s. 84.; Çınar, a.g.m., s. 289.

Kadınların çalışma hayatında yaşadıkları zorluklar, çeşitli saldırılara maruz kalmaları, iş alanlarından dışlanmaları, daha nitelikli mesleklerin kapılarının kendilerine kapalı olması çalışma hayatında kadın hareketini ortaya çıkarmıştır. Osmanlı kadınları erkekleri ve Avrupa'daki işçi haklarının gelişimini örnek alarak çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve ücretin verilmesi için greve gitmişlerdir. 21. yüzyıl kadınlarının kullandıkları doğum öncesi ve sonrasına dair ücretsiz izin hakkı Osmanlı kadınlarının talepleri sonucu kazanılmış haklardır. Osmanlı'da bu husus dile getirilmiş ve bu konuda bir layiha hazırlanmış ise de iyi niyetten öteye geçememiştir. Devletin içinde bulunduğu sosyal, ekonomik, siyasi koşulların bunda etkili olduğuna ilişkin kanı oluşmaktadır. İş hayatında kadınların korunması için mühim adımlar Cumhuriyet döneminde olmuştur.

Çalışma şartlarının iyileştirilmesi ve haklarının güvence altına alınması, kadınların yeni üretim alanlarına katılmalarında, ekonomik bağımsızlık elde etmeleri ve sosyalleşmelerinde, yaşama dair yeni düşüncelerin ortaya çıkmasında, ataerkil düzenin biraz daha esnemesinde önemli rol oynamıştır.

Kaynaklar

1. Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Amedi Mektubi Kalemi (A. MKT. MVL.), 13/22.; Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 953/71402, 3630/272209.; Dâhiliye Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik, (DH. MB. HPS. M.), 14/ 51.; Dâhiliye Mektûbi (DH. MKT.), 2622/8.; (DH. MKT.), D: 2783, G: 5.; Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı (DH. İD), 107/ 17.; Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO.), 207/58.; Hariciye Mektubi Kalemi, (HR.MKT.), 36/49, (28.10.1266).; Hazine-i Hassa İradeler, (HH.İ.), G: 167, D:44, (10.10.1321).; Maliye Nezareti Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti, (ML.EEM.), G: 580, D: 37, (01.11.1322).; Zabtiye Nezareti (ZB), Dosya No: 473/95.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA),

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri 1325, 205-27-19, (14.04.1967).

2. Telif Eserler

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın, İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2015.

ÇAKIR, Serpil, *Osmanlı'da Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul 2011.

ÇINAR, Tuba, "Osmanlı Toplumunda Evliliğin Sona Erdirilmesi (1839-1922)", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

ÇINAR, Tuba, "Mücadele Yollarında Kadınlar: Osmanlı Çalışma Hayatında Kadın Hareketi", *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, 10/33, (Aralık 2022), s. 130-152.

ÇOŞKUN, Ali, *Sosyal Değişme, Kadın ve Din*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2011.

DEMİR, Fevzi, "Tarihsel Süreç İçinde Kadın Hakları ve Kadının Çalışma Hayatı İçindeki Yeri", *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, XXI/4, 2008, s. 24-45.

Doktor Şerafeddin Mağmumi, *Seyahat Hatıraları*, Kahire 1909.

DULUM, Sibel, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)", Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2006, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

GÖK, Aynur- KODAMAN, Timuçin, "Sovyetler Birliği'nde Kadın Hakları ve Cinsiyet Eşitliği", *RUSAD*, 7, 2022, s. 19-52.

GÜLMEZ, Mesut. "Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 803-838.

Gözy

- GÜROL, Mehmet Ali. "Osmanlı Devleti'nde XIX. Yüzyılda Çalışma Yaşamı ve Girişimcilikte Kadın", *Osmanlı Ansiklopedisi "İktisat"*, III, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1997, s. 593-599.
- GÜZEL, Şehmus. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, III-IV, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 858-864.
- HADAR, Gila. "Selanik'te Yahudi Tütün İşçileri: Toplumsal ve Etnik Mücadele Bağlamında Cinsiyet ve Aile", *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları*, (ed. Amila Buturovic-Irvin Cemil Schick), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009.
- KESSLER, Gerhard, "Türk İş İstatistikleri". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, IV/3, Mart 2012, s. 236-254.
- KHALAPYAN, Hasmik, "Kendine Ait Bir Feminizm: Zabel Yesayan'ın Hayatı ve Faaliyetleri", *Bir Adalet Feryadı Osmanlı'dan Türkiye'ye Beş Ermeni Feminist Yazar 1862-1933*, (İkinci Baskı), (çev. Maral Aktokmakyan), Aras Yayınları, İstanbul 2010, s. 167-200.
- KHOURY, Dina Rizk. "Terlikler Kapıda mı, Kapalı Kapılar Arında mı: Ev İçinde ve Kamusal Mekânda Musullu Kadınlar", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (ed. Madeline C. Zilfi), (çev. Necmiye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 101-121.
- KILIÇ, Hüseyin. *Kadın Sorunsalının Osmanlıcası*, Prospero Yayınları, Ankara 1995.
- KOÇ, Yıldırım. "II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki ve Osmanlı İşçi Sınıfı", *Bilim ve Ütopya Dergisi*, 233, 2013, s. 1-5.
- MAKAL, Ahmet. "Türkiye'de 1950-1965 Döneminde Kadın Emeğine İlişkin Gelişmeler", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, LVI/2, 2001, s. 117-156.
- MAKAL, Ahmet. "Türkiye'de Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Kadın Emeği", *Çalışma ve Toplum*, 2, 2010, s. 13-39.
- MAKAL, Ahmet; ERDOĞDU, Sayhan ve ÇELİK, Aziz. *Çalışma İlişkileri Tarihi*, (ed. Ahmet Makal), Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir 2018.
- OKTAR, Tiğınçe, *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul 1998.
- ORTAYLI, İlber, *Türk Osmanlı Aile Yapısı, Perşembe Konferansları*.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz, *Ta'vil-i Eşgal Kanunu 1909*, I, Sermaye Piyasası Kurulu, Ankara 1996.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz, *Tarımda Çalışma ve Ekme Yükümlülüğü 1914-1922*, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara 1997.
- QUATAERT, Donald, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, (3. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- SANCAR, Serpil, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, (İkinci Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- TALAS, Cahit, *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992.
- TOPRAK, Zafer, "İstanbul'da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933", *Tarih ve Toplum*, 39, Mart 1987", s. 31-40.
- TOPRAK, Zafer, "Sosyal Politika Tarihimizin İlk Önlemler Paketi: Müessesat-ı Sinaiyede Çocukların ve Kadınların Çalıştırılması (1910)", *Toplum ve Bilim*, 27, Güz 1984, s. 3-10.
- VECDİ, M. Ferid. "Müslüman Kadını". *Sırat-ı Müstakim*, 1/16, (16 Zilkade 1326/10 Aralık 1908), 252-255.
- YEŞİLYURT, Dilek, "1909 Tatil-i Eşgal Kanunu ve Uygulamalar", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- YILDIRIM, Kadir. "Osmanlı Çalışma Hayatında İşçi Örgütlenmesi ve İşçi Hareketlerinin Gelişimi (1870-1922)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- YILMAZ, Sezen. "Birinci Dünya Savaşı Dönemi'nde Kadınların Ücretli Çalışma Hayatına Katılımı: Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa Ülkelerinin Karşılaştırılması", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Extended Abstract

This study aims to examine the working conditions of Ottoman women by addressing common misconceptions and highlighting the challenges they faced. The study is based on archival documents, petitions, travelers' accounts, and contemporary reports.

There are some misconceptions and unknowns about women's working life in the Ottoman Empire. The first of these is the misconception that women did not work in the Ottoman Empire. However, in the Ottoman Empire, which was an agricultural society, women worked in various jobs, especially in agriculture, and took part in economic life as producers, merchants and artisans. They wove carpets and rugs, worked as maids, laundresses and bundlers. As a result of the developments and economic pressures affecting the Ottoman Empire and the whole world, new job opportunities were opened for women to work outside their homes. Although the families of Muslim Ottoman women did not prefer it, some Muslim women, like non-Muslim women, showed a willingness to do so.

Some problems arose when women started to work outside their households. Those who do not know about the professionalization of Ottoman women are unaware of the difficulties women faced in this process. In the Ottoman Empire, women were employed in environments that were not suitable for health conditions. Workplaces were generally stuffy, damp, crowded and uncomfortable. Many workers suffered from health problems such as tuberculosis, low blood values and chest diseases. Tobacco factory workers developed respiratory problems, lung and eye infections, tuberculosis, and chronic headaches as tobacco dust particles entered the lungs and eyes through the air. Sitting on the floor caused chronic back pain. These environments, which were not suitable for cleanliness and health conditions, threatened the health of women, especially expectant mothers and children.

The poor working conditions of women were not limited to the workplace. Some sources report that women were subjected to sexual abuse, beatings and ill-treatment. Moreover, they were subjected to rape and ill-treatment not only in the workplace but also on the roads they traveled to and from their workplaces. While women tried to exist in business life, they also encountered a number of unequal and unfair practices. Although it varied from region to region and according to the field of production, women's working hours were higher in agriculture and industrial labor. There was even a period when working hours were increased and break times were shortened in order to meet orders due to the explosion in demand. Moreover, women, whose working hours were very long, were not fully compensated for their labor. Although it varies from sector to sector, in terms of wages, female workers were paid up to 50% less than male workers. In other words, men doing the same work as women were paid almost twice as much. This is another unknown aspect of women's working conditions.

The problems women faced in working life, the difficulties they experienced, negative social and moral attitudes, being subjected to various attacks, being excluded from the workplace, and being prevented from entering more qualified professions led to the emergence of a women's movement in working life. Some women who were uncomfortable with working conditions in the Ottoman Empire filed complaints and submitted petitions to the state regarding their demands, and sought their rights through strikes. Although men were in the majority in such rights-seeking activities, movements and organizations involving women also emerged.

The unfavorable working conditions had made the situation of women, who had more responsibilities as mothers and wives, even more difficult. The fact that women and their children were separated from each other for long periods of time during the day had brought about some problems. As a matter of fact, there are opinions that families broke down, children could not be disciplined and divorces increased, especially due to the heavy workload of women who joined the industrial life. Despite all these negativities, women's participation in production areas, their gaining economic independence and their socialization played an important role in the emergence of new ideas about life and in stretching the patriarchal order a little more.

Göz